

Zonder internationaal recht geen internationale beschaving

Elfnovemberlezing door professor Christine Van den Wyngaert, rechter in het Internationaal Strafhof in Den Haag – Ieper, 10 november 2016

Ik ben heel blij hier vanavond met u de Elfnovemberherdenking te kunnen meemaken. Jammer genoeg zijn er bijna geen rechtstreekse getuigen meer – daarom is het des te belangrijker om op herdenkingsplechtigheden als deze de herinnering aan de Grote Oorlog in stand te houden. Ook al zijn de laatste rechtstreekse getuigen van de Eerste Wereldoorlog bijna allemaal verdwenen, de herinnering blijft bestaan, vooral in de families die rechtstreeks onder de oorlog geleden hebben. En dat zijn er veel. Het is belangrijk om die herinneringen levend te houden.

Zwijgt het recht als de wapens spreken? De boodschap die ik u wil brengen is positief: we zijn erop vooruitgegaan sinds 1914.

In mijn eigen familie, mijn schoonfamilie, zijn die herinneringen nog sterk aanwezig. De grootvader van mijn man was in de jaren 1880 naar Argentinië geëmigreerd wegens de hongersnood en had daar een succesvol landbouwbedrijf opgericht. Maar hij kreeg heimwee naar zijn land en keerde terug naar Aarschot, kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. In de zomer van 1914, hij was aan het werk op zijn veld, werd hij door een Duitse ulaan doodgeschoten. Mijn schoonvader, toen zelf 14 jaar oud, trof zijn vader dood aan op zijn veld. Het trauma was zo groot dat hij er later in zijn eigen gezin nooit over verteld heeft. Mijn man moest het pas veel later via andere familieleden vernemen.

Ook mijn schoonmoeder werd rechtstreeks met de gruwel van Eerste Wereldoorlog geconfronteerd. “Kniel en bid. We gaan elkaar terugzien in de hemel.” Dat is wat haar moeder zei tegen haar kinderen toen de Duitse soldaten in Aarschot van deur tot deur gingen en de burgers meedogenloos doodschoten. Toen ze bij het huis van mijn schoonmoeder kwamen en de haar moeder en de drie kinderen zagen knielen, beslisten ze verder te gaan naar het volgende huis. Was het omdat het zusje van mijn schoonmoeder een blond hummeltje was? Deed ze de soldaat misschien aan zijn eigen dochttertje denken? We zullen het nooit weten.

Van 1914 naar 2016

Toen, net als nu nog, vroeg men zich af: *zwijgt het recht als de wapens spreken?* – zoals Cicero destijds beweerde. En hebben we enige vooruitgang geboekt sinds 1914? De boodschap die ik u vanavond wil brengen is positief: we zijn er inderdaad op vooruitgegaan. Zonder internationaal recht is er geen beschaving.

Dit lijkt alvast een paradoxale bewering. De actualiteit is allerminst rooskleurig. De burgeroorlog in Syrië sleept hopeloos lang aan en er is nog geen licht aan het einde van de tunnel. En hoe zal het gaan als de nieuwe president in Amerika de macht zal overnemen? In deze tijden is het des te belangrijker om te blijven hameren op de waarde van het internationaal recht.

Voor deze lezing wil ik met u terugblikken op 1914 door de toestand van toen te vergelijken met wat er vandaag bestaat op het gebied van het internationaal recht. Hoe was het toen? Hoe is het nu? Ik zal het achtereenvolgens hebben over de stand van de wetgeving. Over de mislukking van de vervolging van de Duitse Kaiser. En over de vervolging van diegenen die de gruweldaden zoals in Aarschot gepleegd hebben.

De stand van het recht in 1914

Het was ironisch dat dit alles gebeurde niet zo lang nadat, in 1899 en 1907, de bekende Haagse Conventies over het oorlogsrecht waren opgesteld. De wetten en gebruiken van een oorlog werden erin vastgelegd. Het was zelfs de bedoeling om in 1914 een vervolgconferentie te organiseren. Die gedachte is letterlijk aan flarden geschoten door Gavrilo Princip toen hij, op 28 juni 1914 in Sarajevo, de Oostenrijk-Hongaarse troonopvolger aartshertog Franz-Ferdinand doodschoot.

Er waren wel teksten, maar geen echte strafbaarstellingen. Het begrip ‘oorlogsmisdaad’ bestond nog niet. Ook niet het begrip ‘misdaden tegen de mensheid’ of genocide. Wat in Aarschot is gebeurd, is volgens hedendaagse normen heel duidelijk een oorlogsmisdaad en een misdaad tegen de mensheid. Ook in het Midden-Oosten, met de massamoord op de Armeniërs, een afschuwelijke slachtpartij met 250.000 doden, had je een genocide avant la lettre. Daar bestond evenmin een juridisch arsenaal om dat op zijn minst nog maar te duiden.

In de Nürnbergprocessen creëerde men het vocabularium dat we vandaag nog gebruiken.

Daar kwam verandering in vanaf de Nürnbergprocessen na de Tweede Wereldoorlog. Men creëerde er voor het eerst het vocabularium en het juridisch arsenaal dat wij vandaag gebruiken. Oorlogsmisdaden, misdaden tegen de mensheid, genocide en agressie: die concepten zijn vandaag algemeen aanvaard en gebruikt. Juristen, journalisten, politici en de bevolking kijken nu op die manier naar de realiteit – bijvoorbeeld naar wat in Syrië gebeurt – en duiden dat als oorlogsmisdaden, misdaden tegen de mensheid, en als genocide waar het de Jezidi's betreft. We hebben nu wetten en tal van onderzoekscommissies (zowel gouvernementele als niet-gouvernementele) die de feiten registreren. Er is vandaag een *civil society* die het internationale oorlogsgebeuren op de voet volgt.

Op dat punt is er dus zeker vooruitgang ten opzichte van 1914-1918.

Een tribunaal voor de keizer

Na 11 november 1918 en de wapenstilstand rees de vraag: wat gaan we doen met de Kaiser en de Duitsers? Hier zien we een eerste schuchtere poging in de richting van bestraffing.

In het Verdrag van Versailles van 1919 werd bepaald dat de Duitse keizer Wilhelm voor een speciale, door de geallieerden opgerichte rechtbank zou verschijnen wegens “*a supreme offence against international morality and the sanctity of treaties*” (art.227), iets wat wij vandaag ‘agressie’ zouden noemen. Wilhelm was immers België binnengevallen en had hiermee de Belgische neutraliteit en het verdrag van 1839, dat de Belgische onafhankelijkheid bezegeld had, op flagrante wijze geschonden. Hij beschouwde dat verdrag als een “vodge papier”. Dit werd als een supreme internationale misdaad beschouwd en ingeschreven in het Verdrag van Versailles. Ook de Amerikanen stonden achter dat artikel uit het Verdrag, maar bleken achteraf weinig enthousiast over het idee van een internationaal tribunaal voor de berechting van de keizer.

Wilhelm II was na de oorlog met heel zijn gevolg en treinen vol huisraad vanuit Spa naar Nederland gevlucht. Hij nam er intrek in het kasteel van Amerongen, niet ver van de Belgische grens. Toen België, Frankrijk en Engeland de uitlevering vroegen, weigerde Nederland. Een anekdote uit die tijd vertelt het verhaal van een Amerikaanse luitenant-kolonel van de 42^e infanterie (Rainbow division), een Texaan, gestationeerd vlak bij de grens. Hij had in de krant gelezen over het verblijf van Wilhelm in het kasteel van Amerongen. Hij begaf zich met enkele Ford Model T trucks naar Amerongen met de bedoeling de keizer te arresteren. Tot zijn verbijstering trof hij bij het kasteel Britse ‘verbindingsofficieren’ aan die voor de bescherming van de keizer instonden. Bij zijn terugkeer wachtte hem een veroordeling wegens postverlating en een oneervol ontslag uit het leger.

Er was dus veel dubbelzinnigheid over de vraag naar vervolging van de hoofdverantwoordelijke voor wat er in 1914 gebeurd was.

Mogelijk speelde het feit mee dat hij de kleinzoon van koningin

Victoria was. En er waren

natuurlijk de familiebanden met de Nederlandse koninklijke familie en koningin Wilhelmina. Na verloop van tijd verminderden de geallieerden hun druk op Nederland. Wilhelm werd een groot bewonderaar van Adolf Hitler en bood hem zelfs zijn diensten aan. Merkwaardig is dat Churchill hem in 1940 zelfs asiel aanbood in Engeland. Uiteindelijk stierf Wilhelm in 1941 vredig op zijn bed in zijn kasteel.

Er is duidelijk een kentering gekomen in de gedachte dat je staatshoofden nooit kunt vervolgen.

De situatie is vandaag helemaal anders. In Nürnberg zijn talrijke regeringsleiders vervolgd en veroordeeld. Hitler bespaarde zichzelf die vernedering door zelfmoord te plegen, maar zijn opvolger als staatshoofd, Karl Dönitz, werd vervolgd en veroordeeld. De echte ommekeer begon een kwarteeuw geleden met de zaak Pinochet, de Chileense dictator die in het Verenigd Koninkrijk aanliep tegen een Spaans aanhoudingsbevel wegens misdaden tegen de mensheid. In die jaren begon men langzaam aan te nemen dat (ex-)staatshoofden geen immuniteit konden inroepen voor dergelijke misdrijven.

Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is er het Joegoslaviëtribunaal, waar Slobodan Milošević, Radovan Karadžić en talrijke andere politieke kopstukken vervolgd en veroordeeld zijn. Hetzelfde gebeurde voor het Rwanda-tribunaal in Arusha. Het Sierra Leone-tribunaal veroordeelde de ex-president van Liberia, Charles Taylor, tot vijftig jaar gevangenisstraf. En enkele maanden geleden werd Hissene Habre, de voormalige dictator van Tsjaad, met succes vervolgd in Senegal.

Er is dus duidelijk een kentering gekomen in de gedachte dat staatshoofden nooit kunnen worden vervolgd. Dat is wat wij nu ook doen bij het Internationaal Strafhof. De niet-immuniteit van staatshoofden en regeringsleiders staat zwart op wit in het verdrag, dat door 124 staten ondertekend en geratificeerd is.

Jammer genoeg zijn er nu een aantal staten die dit principe weer in twijfel trekken. Zo was er veel protest toen de aanklager een proces begon tegen Uhuru Kenyatta, de president van Kenya. Andere Afrikaanse landen hebben geprotesteerd toen het Hof hen vroeg de president van Soedan, tegen wie een aanhoudingsbevel bestaat wegens genocide, uit te leveren.

Dus: ja, er is een verbetering, maar het valt niet te ontkennen dat deze evolutie weerstand ondervindt met duidelijke ups en downs.

De vervolging van de officieren

Het was na de Eerste Wereldoorlog ook de bedoeling om de hogere officieren te vervolgen. Ze zouden door de militaire rechtbanken van de geallieerden worden berecht (art. 228 van het Verdrag van Versailles). De geallieerden stelden een lijst op met twaalfduizend namen. Daar is over onderhandeld tot nog slechts een groep van bijna negenhonderd verdachten door Duitsland zou worden uitgeleverd. Duitsland weigerde echter zijn nationale onderdanen uit te leveren. Uiteindelijk stemden de geallieerden ermee in dat Duitsland zelf tot vervolgingen zou overgaan. Dit zou gebeuren voor het Reichsgericht in Leipzig. Deze zogenaamde 'Leipzig-processen' waren een fiasco. Van de 45 personen die uiteindelijk nog overbleven op de lijst van de geallieerden werden slechts twaalf gedagvaard. Zes werden vrijgesproken en zes kregen een zeer milde straf. Zo werd Max Ramdohr, de officier die verantwoordelijk was voor de misdaden tegen de burgerbevolking in België (en dus ook tegen de families van mijn schoonouders) vrijgesproken.

De Eerste Wereldoorlog is dus geëindigd in een bijna volledige straffeloosheid, waarover er bij de geallieerden grote verontwaardiging was. In het interbellum waren er in de Volkenbond initiatieven om een Internationaal Strafhof op te richten. Ook wetenschappelijke verenigingen hielden zich ermee bezig. In 1937 was er een concreet initiatief. Maar het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog heeft dat verhinderd.

Van Hitler is bekend dat hij eind augustus 1938, vlak voor de inval in Polen, een speech hield waarin zijn soldaten aanstuurde om zonder meedogen mannen, vrouwen en kinderen te doden, en daarbij de vraag stelde: *wie herinnert zich nog de vernietiging van de Armeniërs?* Nog tijdens de oorlog maakten de geallieerden duidelijk dat zij van plan waren om de verantwoordelijken voor de rechter te brengen – wat gebeurde met het internationaal Nürnbergtribunaal en de Britse en Amerikaanse bezettingsrechtbanken.

Dit is vandaag het leitmotiv geworden in het internationaal strafrecht: zware schendingen van mensenrechten mogen niet langer ongestraft blijven. Naast het begrip 'oorlogsmisdaad' ontstonden de begrippen 'genocide' en 'misdaden tegen de mensheid'. Waar staten vóór de Tweede Wereldoorlog onder de dekmantel van de soevereiniteit en de 'interne aangelegenheden' de mensenrechten van hun eigen bevolking konden schenden zonder in conflict te komen met regels van internationaal recht, geldt nu de regel dat staten ook op eigen grondgebied mensenrechten moeten respecteren. Zware schendingen moeten worden gestraft.

Men geeft er zich vandaag onvoldoende rekenschap van dat dit een kwantumsprong was: de nazibeklaagden werden, onder de tenlastelegging van 'misdaden tegen de mensheid', berecht voor misdaden gepleegd tegen hun eigen bevolking, met onder meer de joden, de zigeuners en de homoseksuelen.

Deze nieuwe benaderingswijze is vandaag een verworvenheid, via zowel de mensenrechten (het beschermende aspect) als via het internationaal strafrecht (het bestraffende aspect). Het schild én het zwaard. In vergelijking met 1918 is dit een grote sprong vooruit.

Het Internationaal Strafhof: een enorme verwezenlijking

Natuurlijk zijn er beperkingen. We moeten maar de radio of de TV aanzetten om te zien dat het gevecht tegen de straffeloosheid lang niet gewonnen is. Echter, men mag hierbij het historisch perspectief niet uit het oog verliezen en men moet zich ervan bewust te zijn dat deze beweging van zeer recente datum is. Ze kwam pas op gang na de Tweede Wereldoorlog, en heeft in de Koude Oorlog een hele tijd stilgelegen. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw was er opnieuw de politieke wil om internationale rechtbanken op te richten. Zo ontstonden het Joegoslaviëtribunaal, het Rwandatribunaal, de tribunalen voor Sierra Leone, Cambodja en Libanon, en in 1998, het permanente Internationaal Strafhof.

Nazibeklaagden werden berecht voor misdaden tegen hun eigen bevolking. Men staat er te weinig bij stil wat een kwantumsprong dat was.

Wat is de zin en onzin van dat alles? Het eerste waar men gewoonlijk aan denkt, is de afschrikking. Heeft het internationaal strafrecht een afschrikkende werking? Zou Hitler anders gehandeld hebben indien de Kaiser en de twaalfduizend verdachten op de

lijst waren vervolgd en gestraft? Misschien. Studies over de afschrikkende werking van het strafrecht in het algemeen en het internationaal strafrecht in het bijzonder hebben geen eensluidende conclusies. Ikzelf ben hierover eerder sceptisch. Ook in het nationaal recht is het zo dat wetten en geboden misdadigers niet tegenhouden. Zo heeft het Belgisch strafwetboek de misdaden van bende van Nijvel of van Marc Dutroux niet kunnen verhinderen.

Alle begin is moeilijk. Het Internationaal Strafhof ondervindt weliswaar heel wat weerstand, maar het feit dat het er is, is op zich een enorme verwezenlijking. Toen ik zelf student was, in de jaren zeventig, bestond er geen internationaal strafhof. Het was een verre droom. Toen ik samen met academische collega's op congressen brainstormde over een internationaal strafhof, dacht niemand dat het er ooit zou komen. Zelf had ik niet gedacht dat het er tijdens mijn leven ooit zou zijn. En het is er toch maar! Tot mijn verrassing mocht ik zelfs rechter worden en mag ik zelf meewerken aan die eerste rechtspraak.

Ik wil hierbij niet beweren dat het internationaal strafrecht perfect werkt en dat het Internationaal Strafhof de oplossing van alle problemen vormt. Het Hof is jong, heeft kinderziekten die moeten worden aangepakt, en sommige onderdelen van het systeem moeten misschien bijgestuurd worden. Maar we mogen vooral het kind niet met het badwater weggoien.

De strijd tegen de straffeloosheid is een morele strijd. Die strijd voeren voor *internationale* rechtbanken heeft een grote symbolische meerwaarde. In de epiloog van haar boek *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* betreurt Hannah Arendt dat het proces van Eichmann in Tel Aviv was gevoerd en niet voor een internationale rechtbank. Voor haar was de monstrositeit van de misdrijven van Eichman hierdoor onvoldoende beklemtoond, wat wel het geval zou zijn geweest als het vonnis geveld was door een rechtbank die de internationale gemeenschap vertegenwoordigde.

Dat is wat wij proberen te doen in Den Haag.

Een beetje geschiedschrijving

Het is ook heel belangrijk voor de slachtoffers. Zij zien nu dat het leed dat hen werd aangedaan, vertaald wordt in de erkenning dat zij het slachtoffer zijn geweest van mensenrechtenschendingen, misdaden tegen de mensheid, oorlogsmisdaden en genocide. Ik denk dat het voor de slachtoffers van *the rape of little Belgium*, in Aarschot, Leuven, Dinant... anders zou geweest zijn als Max Ramdohr veroordeeld was geweest, of als er minstens een erkenning was geweest van de misdadigheid van wat er daar gebeurd is. Dat is *niet* gebeurd na de Eerste Wereldoorlog.

Bij de herdenking van 100 jaar Grote Oorlog zie je nu vaak alternatieve theorieën de kop opsteken: was het wel allemaal de schuld van de Duitsers? In 1920 was het ook de bedoeling om een rechtbank op te richten voor de Armeense genocide. Dat werd aangekondigd in het verdrag van Sèvres. Het is niet gelukt. Daarom bestaat vandaag de discussie: is dat allemaal wel echt gebeurd? Daarom kan het nog worden ontkend.

*De strijd tegen de straffeloosheid is een morele strijd.
Die strijd voeren voor internationale rechtbanken heeft
een grote symbolische meerwaarde.*

Met de Tweede Wereldoorlog kan dat niet: daar heb je een vonnis van een internationaal tribunaal. Op die manier doen wij wel een beetje aan geschiedschrijving. Wij kunnen niet de plaats van historici innemen, maar het is belangrijk dat internationale rechtbanken die vaststellingen doen.

De internationale rechtsorde is fragiel en we moeten haar koesteren. Ik kijk met bezorgdheid naar de Verenigde Staten en vraag me af hoe de nieuwe president ten aanzien van het Internationaal Strafhof zal staan. Hoewel president Clinton destijds het verdrag ondertekende, werd die ondertekening tenietgedaan door president Bush en werd er zelfs een 'Hague invasion act' aangenomen die een militair optreden zou toelaten mocht er een Amerikaans staatsburger terechtstaan in Den Haag. Hoe moet het nu met de volgende president? We zullen zien. Maar ik hou mijn hart wel vast.

Hopen, dromen en moed houden

Wanneer we een vergelijking maken met de mensenrechten in Europa, dan zien we een progressief proces. Toen het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens tot stand kwam in de jaren vijftig,

en het Europese Hof in Straatsburg, stonden vele landen sceptisch. België was een van de eerste landen om het verdrag te ondertekenen en het ook te ratificeren. Daardoor kwamen de eerste klachten tegen België, niet tegen landen die het klachtrecht niet erkenden. Daarna is het met mondjesmaat gegaan. Frankrijk heeft het pas in 1974 erkend, andere landen nog later. Vandaag is het verdrag echter gemeengoed: partij zijn bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens is nu een uitdrukkelijke voorwaarde om te kunnen toetreden tot de Europese Unie. Alle voormalige Oostbloklanden hebben dat moeten doen.

Mijn hoop en droom is dat zoiets uiteindelijk ook voor het Internationaal Strafhof zal gebeuren: dat het geïntegreerd wordt in de Verenigde Naties, en dat ooit – wellicht niet tijdens mijn leven – alle landen van de VN partij zullen zijn bij het Statuut. Dat is nog een lange weg. Toch staan we al ver!

Mijn hoop en droom is dat het Internationaal Strafhof geïntegreerd wordt in de Verenigde Naties, en dat ooit alle landen van de VN partij zullen zijn bij het Statuut.

Meer dan honderdtwintig staten, dus bijna twee derden van de lidstaten van de VN, zijn partij bij het statuut. Dat is veel. Belangrijke staten moeten nog toetreden. Sommige staten willen zelfs uittreden. Maar ik hoop dat – in de naam van de internationale rechtsorde en de

beschaving – genocide, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid niet verder ongestraft zullen blijven. Ik hoop dat we daar nog vooruitgang in zullen boeken. *Optimism is a moral duty*, zei Karl Popper. Neerslachtigheid helpt niet. Het gaat voorlopig niet zo goed, maar we moeten de moed behouden. Dit project móét overleven.